

Szóhangulat és kifejező hangváltozás.

— Nyelvestétikai tanulmány. —

(Harmadik közlemény.*)

5. Ismétlés.

Az eddig mondottakban azokról az esetekről volt szó, amikor valamely nyelvi jelenség a maga egyszeri mivoltában hangulatot kelthet. A nyelvnek van azonban ezeken kívül még egy ősi eszköze a hangulatkeltésre: a beszéd kisebb-nagyobb egységeinek megisméltése. Nyilvánvaló, hogy amit kétszer, vagy többször elmondunk, az nemcsak jelentés-intenzitásban erősödik (vagy esetleg csökken), hanem akusztikai szempontból is lényegesen módosul.

A nyelv ebből a szempontból is olyan mint a zene: a frázis megisméltelhető, az ismerős melódia vissza-visszatérhet.

Ami az ismétlés fajait illeti, a közbeszédben is használatos az egyszerű szóisméltés vagy mondatisméltés. A költői nyelvnek azonban vannak mesterkétebb eszközei, amiket a refrén, alliteráció, rím, ritmus, numerus, cezura és strófa nevek alá foglalhatunk.

Mindezek az eszközök akusztikai hangulatot keltenek, anélkül, hogy a hangkomplexum jelentése az ismétlés miatt megváltoznék. Vannak olyan ritka esetei az ismétlésnek, ahol az ismétlés, mint nyelvi formatívum funkciószereppel bír és jelentést változtat: ezekről a „kifejező hangok“ Reduplikáció című alfejezetében szólunk.

a) Szóisméltés.

A szegedi lapban
Egy nevet olvastam,
Gyászkeretben sem volt,
Mégis megsírártam:
— — Mégis megsírártam.

(Szabolcska Mihály)

Az ismétlés⁶⁹ legegyszerűbb módja a szó megisméltése: a költészet zeneiségének legelemibb formája.⁷⁰ Minden nyelvben, minthogy az ismétléshez fűződő hangulatkeltés alap-

*) V. ö. Szegedi Füzetek II: 18, 82.

⁶⁹ V. ö. Zlinszky Aladár, Az ismétlés módjai, Magyar Nyelvőr 1912: 139.

⁷⁰ V. ö. Horváth János, Ady s a legújabb magyar lyra, 1910: 53.

sajátsága az emberi léleknek; megtalálható a szókettőzés: olyan ez, mint a visszhang, amely erősíti a szó érzelmi rezonanciáját. Tömegvonatkozású szövegek épen ezért szeretik is a primitív ismétlést. *Keassatuc uromchuz charmul Kyrieeleyson* — mondja a Halotti Beszéd papja: *clamate ter Kyrieeleyson*. Egyházi szertartásokban a kórus ismétli a sacerdos szavait.

A népies esküformula is ilyen. Egy német lovagdráma esküjelenete:

Ich schwör's!

Ich schwör's!

Ich schwör's!

(Sie erheben ihre Hände zum Schwur; aus den Gräbern halt es dumpf wieder: Schwör's! Schwör's!)^{70a}

Ilyen visszadübörgő hatása van a PETŐFI esküvésének is: A magyarok istenére *esküszünk, esküszünk!*... Emphatikus megszólítás: *Elói, elói! Lamma Sabaktáni!* A Faust-bábjátékban az ítélet szava a színpalak mögül: *Fauste, Fauste, damnatus es!* Az ismétlés elsősorban a jelentéstartalom kétszeri vagy többszöri megjelenését jelenti, de akusztikai hatása tagadhatatlan:

Descends, Charles! Descends, Frédéric! Descends Pierre!

Deviens de plomb, deviens d'acier, deviens de pierre!

Le sang des bons après le sang des innocents!

Règne! plus bas! plus bas! descends! descends! descends!

(V. Hugo, La pitie suprême.)

PASCAL följegyzései között, amiket halála után ruhájában találtak egy papírlapon, a következő ismétlések olvashatók: „*Joie, joie, joie, pleurs de joie... Jésus-Christ, Jésus-Christ*”. Megható ez a naiv eljárás, amellyel a följegyzések írója önmagának visszhangozza a bevésendő vagy emlékezetes igéket. (Az, hogy a 'joie' és a 'pleurs de joie' között fokozás van, már nem akusztikai jelenség, hanem a jelentéshangulat számlájára irandó.) PROHÁSZKA Soliloquiáiból (II: 229) idézhetünk párhuzamot a pascali igékhez: „Nagy, nagy, nagy... fölség, fölség, fölség... végtelen, végtelen, végtelen... telve az ég s a föld az őt takaró sötétséggel!”

Az ismétlések túltengése nem mindig válik a hangulat javára. A jó stilszták — épen akusztikai-eufonikus okokból —

^{70a} Idézi O. Brahm, Das deutsche Ritterdrama, 1800: 149.

általában kerülük ugyanannak a szónak rövid szövegekben való ismétlését. Helyette szinonimát adnak, hogy ilyen módon is — jelentésárnyalatban és hangzással — variálják a mondani-valójukat. Prózaírók és költők minél gazdagabb szókincsre törekcsenek és a romantikus-naturalista esztétika egyenesen előírja a *mot propre* használatát. A realista költő 'edény' helyett *csobolyó*-t, *tömlő*-t, *tekenő*-t ír és a sikoltó madarat *haris*-nak nevezi. Henye és céltalan ismétlés kirívóan hat bármely szövegben.

Ahhoz, hogy meglegyen a pszichológiai létföltétele az ismétlésnek, az szükséges, hogy az olvasó vagy hallgató kiérezze belőle a szándékosságot. Csak a jelentős ismétlés hat ránk expresszív-hangulat kifejező, illetőleg hangulatkeltő módon. A hallgatónak (olvasónak) rá kell — talán csak homályosan — eszmélnie arra, hogy az ismétlés nem stílus-fogyatékoság, vagy véletlen, hanem ellenkezőleg: a nyomósítás eszköze, amellyel együtt kell rezonálnia. Mikor ADY Endre először föllépett azzal az egyébként már SZABOLCSKÁNÁL és a népdalból ismeretes eszközzel, hogy a strófa utolsó sorát megismételte, a paródiák ki-figurálták ezt a lírai modort:

Hát maga megbolondult,
Hogy mindent kétszer mond?
Hogy mindent kétszer mond?

Ez a visszahatás azért történt, mert az új iránynak — primitív, de mély — érzelmiségét meg nem értő kritikusok racionális nyelvfölfogásukban nem tudták elképzelni, mi szükség van a „gondolatközlés“-nél kétszeri elmondásra, hiszen egy mondat maga is világosan és érthetően „kifejezi“ a költő mondanivalóját. Az ismétlés zeneisége csak azok előtt tárult föl, akik megéreztek, hogy a költő többet akar „kifejezni“, mint amennyit a puszta értelemközlés megkíván. A második mondat hangulata épen azáltal mélyül el és kap jelentőséget, hogy egy már ismerős hangsort és jelentéskomplexumot újra megkondít és felkünkbe idéz:

Tengerpart, alkony, kis hotelszoba,
Elment, nem látom többé már soha,
Elment, nem látom többé már soha.

(Ady, Egyedül a tengerrel, 1908.)

A szó- és a sor-ismétlés között nincs lényeges különbség; csak annyi, hogy mennél hosszabb beszéd-részlet ismétlődik, annál erősebb lehet a hatás, de annál indokoltabbnak is kell lennie az ismétlésnek. Az emphatikus beszéd igen könnyen megismétli a rövid, sűrített értelmű szavakat, pl. az igenlést és a tagadást. Az olasz beszédben a *si* ritkán fordul elő egyszeri ejtéssel, a franciában az *oui-oui-oui* megállapodott mondatmelódiaival bír, ereszkedő és a végén fölemelkedő tónussal. A német *ja-ja* intenzív értelmű, de öt-hat igenlést — olasz mintára — normális körülmények között nem bír el a német. A „reduplikáció“ helyett is inkább összetett szót használ (*jawohl!*). A magyar is szófukar ezen a ponton, többszörös ismétlődése legkönnyebben a tiltó szónak lehet: *ne-ne-ne-ne-ne...* ADY Endre idézőjelbe teszi a hármás-indulatszót: Óh, rémült kiáltás: „jaj-jaj-jaj“... (A rémület imája).

Az ismétlésnek ez a faja, mely közvetlenül a szó után adja az ismételt szót és az így keletkezett két, vagy három szót szorosabb egységbe foglalja össze, tulajdonképpen már reduplikáció, azon az úton van, hogy formális eljárásá, grammatikai funkciót végző, fokozó eszközzé legyen: nagy ~ igen nagy ~ igen-igen nagy; messze-messze stb. ADYNál: „...valami nagy-nagy semmisségbe beleveszek“. Hogy mégis itt említjük és nem az expresszív hangok fejezetében, annak az is az oka, hogy az ilyen közvetlen szóismétlés, csak intenzívvé teszi a hatást, de nem ad új jelentést és használata egyéni, nem állandó. Hiányzik ebből az eljárásból a formativumok absztrakt volta is. Ha azt mondom: ott! ott! ott! vagy pedig: jaj de kutya-kutya-kutyakedvem van! — ezzel ösztönszerűleg megnyilatkozik felfokozott érzelmű lelkiállapotom, de a névmás, vagy főnév ismétlése nem általánosan alkalmazható jelentéskifejező eszköz: nem marad meg izoláltan, mint új szó (pl. ilyenformán: *kutya-kutya*). Lehetne tárgyalni az indulatszók fejezetében is ezt az emphatikus, reflexszerű ismétlést, mert szinte öntudatlan nyelvi megnyilatkozása valmely „indulatnak“. Ez a tény is mutatja, hogy milyen nehéz — az egymást többszörösen keresztező szempontok rekeszeibe — beskatulyázni a nyelvészeti anyagát.⁷¹ De

⁷¹ V. ö. még a szóismétlésről: Zlinszky Aladár, A kifejezés stílusa, Bp. 1913: 4—9.

talán nem is a következetes és minden részletében logikus rendszerépítés a fontos, hanem maguknak a tényeknek fölismerése és magyarázata...

A szóismétlésnek az irodalmi stílusban vannak még egyéb, különböző figurái és változatai; ezek azonban már a — sokszor mély érzelmi rezonanciát keltő — tartalom, nem pedig a hangzás játéka. KOZMA Andor versében kétfajta ismétlés párosul:

Kietlen s ivár hely, s ivárnál s ivárabb.
Füstökádó kürtök s gyáarak, gyáarak, gyáarak...

(Hány az Isten?)

A figura etymologica^{71a} (*végessvégig, túlon túl* stb.; „megharcoltuk már a *harcunk*“, ADY-nál) hatása éppen abban van, hogy ismétlődik a hangalak, de más grammatikai formában vagy más jelentéssel.

b) Refrén.

L'ineffable est dans l'expression.

H. Brémond, *La poésie pure*, 1926: 23.

Ha a szó (kifejezés, mondat) ismétlődése szabályos jelleget ölt és egy költői szövegen belül állandósul: refrén nevet kap a stilisztikától.

A refrénnek is vannak változatai⁷² és itt nem lehet célunk ezt a közismert stilisztikai eszközt monographikusan tárgyalni. A szöveg és az interpolált refrén jelentésbeli viszonya sokféle lehet, de van elég variáció-lehetősége az akusztikai viszonyoknak is. A hangzáshoz kapcsolódó hangulat más és más lesz, aszerint, hogy milyen fonetikai természetű a refrén — pl. idegen szó, vagy indulatszó: *tillaárom-haj!*; kellemes, vagy szándékosan disszonáns hangokból álló stb. — és aszerint, hogy a főszöveggel akusztikai harmoniában van-e vagy sem. Az ellentét is sokszor hatásosabb, mint a megegyezés: hosszú sorok után röviden lezáruló; tompaütésszerű refrén, vagy megfordítva, rövid, gyors ritmusra következő lassú, elnyúló sorismétlés.

^{71a} V. ö. erről P. Thewrewk Emil, *Magyar Nyelvőr* 3: 385. — Fokos Dávid, *Magyar Nyelvőr* 1931: 3.

⁷² A refrén írás-hangulatáról v. ö. A látható nyelv c. tanulmányomat. Bp. 1926: 46.

Van refrénje a strófátlan versnek is és a hangulatkeltésnek talán művészebb eszköze is ez a prózaszerű ismétlés, amely szabálytalanabb szövegbe visz olyasfajta tagolódást, mint egy motívum időnkénti fölfölbukkanása az opera zenéjében. Művészebb azért is, mert nem egy adoptált formakényszer, — a strófa végén állandó refrén — hanem belső asszociációk lélektani szükséglet szerint hozzák fölszínre a már ismert szót. Ilyen a *Bánk bán* első fölvonásában a *Melinda* név, amellyel a békétlenkedők eltávoznak, hogy aztán Tiborc könnyörgése alatt tovább kongassa belülről a „bánki“ lélek-falát:

...A jelszónk lészen Melinda!

(Bánk.) Melinda?

Az — Melinda — jelszavok!

Melinda szép mocsoktalan neve

..... Titoknak

lett zára a Melinda szabad neve!!

(Tiborc.) ...szólni kellenék —

— nagy dolgokat —

(Bánk.) Melindáról?

(Bánk.) Melinda! és mindig Melinda...

A prózában még ennél is hatásosabb — mert csak erős emócióval indokolható — a refrénszerű motívum. Lehet-e hangulatkeltőbb eszközt találni a „koporsó“ képzetének illusztrálására, mint az egyik magyar kódex⁷³ halálról való elmélkedésében a szinte kísértetiesen és makacsul vissza-visszatérő, nem egyszerűen „ismétlődő“ hanem szabályszerűen várható, pleonazmusos *koporsó* szó:

Vayha ezekbe venneyek ez földi királ'ok, es minden feyedelmek, es kazdagságokkal beuelkoedoek ez velágban, mikeppen az zelles palotaktul vitettetnek az zoros koporsora. es az világos es fenes palotaktul a rettenetes es setet koporsoba, Es virágokkal es kiloen karpitokkal meg ekesewlt palotakbol vitettetnek a bidoes koporsoba, es minden morhhauel tell'es palotakból az zegen n'aval'as koporsoba, Es fiakkal, lea'nokkal es zolgakkal meg ekesoelt palotakbol vitetnek az koporsoba.....

Úgy hat ez a próza-refrén akusztikailag; mintha a koporsóra szórt hantok dübörögnének.

⁷³ Nyelvemléktár II: 390.

A refrén nem a mindennapi nyelv eszköze. De igen alkalmas hangulatok kifejezésére. Talán fokozza ezt a hangulatkifejező erőt az a körülmény, hogy forma és tartalom között belső ellentét feszül a refrénben. A költői dikció akusztikai fölépítése szabályos, előre kimért terv szerint áll előttünk. Az ismerős hangsor visszatérése pontosan bekövetkezik, mint az óramű megszólalása a negyedeknél. Mintha valami *harmonia praestabilita* uralkodnék a költeményen, pedig a változhatatlan formakeretek alatt lefojtva él egy sóhaj vagy újjongás, — „Óh, irgalom atyja, ne hagyj el!“, „Amint mondám...“⁷⁴ — amely kitörésre vár és amelyet a szigorú formakényszer precíz klotürje a legérzelmesebb pillanatban ismét elnémit.

A szabadjára eresztett indulat nem ismeri a refrént, csak a vezérmotivumként szabálytalan közökben vissza-visszatérő ismétlést...

c) Alliteráció.

Bort, búzát, békességet . . .
American Bankers Association.
Folklore Fellows.

Az alliterációk dicséreteivel és idézeteivel tele vannak a stilisztikák, anélkül, hogy magyaráznák, miért tetszetős vagy „eleven“ a szavak egyforma kezdődése és minő hangulat jár vele. Pedig az alliteráció nemcsak az ófelnémet költészetnek ősi forma-eleme, hanem benne van a ma is közkeletű mondásokban: *bor, búza, békesség; hátán háza, kebelén kenyere; Wein, Weib und Gesang*, — nem is szólva a folyton keletkező költői változatokról. Még az egyesületek elnevezésében is akad szándékos alliteráció. . . A francia nyelvben nem játszik nagy szerepet az alliteráció, mert nem hangsúlyos és nem jelentős a szókezdő rész, de költők gyakran élnek ezzel az eszközzel, amint GRAMMONT számtalan példával igazolja (i. m. 312):

Je ne prends point pour juge un peuple téméraire.

(Racine, Athalie.)

⁷⁴ Petőfi ismeretes versében (Megyeri) a refrén kombinálódik a strófa megelőző szólamának ismétlésével.

Nyilvánvaló, hogy öntudatlanul is „szebben hangzónak“ érezzük az ilyen kifejezéseket. Ennek a tetszésnek első oka az lehet, hogy a kifejezés fix alakot nyer az alliterációval, amely az irodalom szóbeliség-korszakában a szövegrögzítésnek egyik eszköze.⁷⁵ A kifejezés a kezdő hangok szilárd vázán nyugszik. Eltérés, ingadozás nem lehetséges. Variációk helyett monumentális, epigrafikus jelleget ölt a mondat. A szóból szilárd-ércebe öntött ige lesz. A belső kohézió oly erős, hogy szinte önálló individuumnak érezzük a pregnáns szállóigét, amely valóban „száll“, mint valami önálló létező, mert készen kerül hozzánk és nem függ a folyton hullámzó nyelvtéremtéstől. Ez az „organikus“ együvé tartozás aztán — amellett, hogy érezteti velünk klisészerűségét — még két mozzanattal is fölkelti figyelmünket. Az ismétlődő hang állandósult-összecsengése kellemesen hangzik, mert nem érezzük véletlennek: szándékos összhang és jelentős hangjáték, valamit jelezni akar, ha mást nem; azt mindenestre, hogy itt valami szükségképeniség van az egyforma szókezdésben. „Man merkt die Absicht“ — és ez a szándékos-ság hatalmába ejt bennünket. Az alliterációt hangfestőnek érezzük, pedig nem utánoz csak csilingel és ismételve csilingel, mintha ennek az ismétlődésnek valami köze volna a jelentéstartalomhoz. Van is köze annyi, hogy csak bizonyosfajta szöveg, szöveggörnyezet, lelki szituáció alkalmas az alliterációra. Érezzük a konvergenciát jelentéstartalom és a külső formájával föl-tünni akaró hangcsoport között. Primitív formula-alkotó ez a nyelvi eszköz, de az a játékos *plus*, amiben kedvét leli, ma is olyan hatásos, mint amilyen az ösköltészet homályában volt...

Ebben már benne van a tetszés másik mozzanata is: az alliteráció hatást kelt, mert nem a mindennapi, megszokott konverzáció jellegével bír. Ami eltér a „próza“ stílustól, az alkalmas lehet hangulatkeltésre. A háziruha, bármilyen díszes is, csak háziruha marad, az estélyi öltözet kopottan és rongyolva is a különleges alkalom asszociációit ébreszti... Az elcsépelet, olcsó alliteráció olyan, mint a divatjamult báliruha.

⁷⁵ V. ö. Thienemann T., Irodalomtört. alapf., 1930: 48.

d) Rím.

Mit nekem ön és élmény színe? Lelkem lelkebbre tekint:
aki csak formákat épít, építménye nem muló . . . .

(Babits, Nyugtalanság völgye, 1920: 21.)

A szabályos ismétlődések egyik — ma már szinte örökösnek vehető — költői formája a rím. Költői forma, mert csak ebben a szövegmilieuban posszibilis. A közbeszéd nemcsak, hogy nem ismeri, hanem egyenesen kerüli is, kivéve azokat az eseteket, amikor valami különleges mnemotechnikai formulába akar rögzíteni általános igazságokat: „à bon chat, bon rat“; „ki mint veti ágyát, úgy alussza álmát“. De ezek az utóbbi esetek már a költőiség körébe tartoznak. A költészetben sem általános a rím kultusza. A görög-latin költés nem ismerte a rímet és irodalmunknak is voltak rímellenes korszakai. A francia kritikában főleg a tizennyolcadik században volt divatos támadni a rímelést.⁷⁶ DESFONTAINES abbé írta 1743-ban, Vergilius-fordításának bevezetésében: „La rime, ornement dont l'origine est barbare et qui en lassant l'oreille par une insipide répétition de sons, n'a d'autre avantage que de soulager la mémoire et de lui aider à retenir les vers“.⁷⁷

A „próza“ beszéd egyik akusztikai sajátága, hogy nem tűri a rímet. Tűrhetetlen volna, ha szólamaink vagy mondataink a mindennapi beszédben egyforma szótagokkal végződnének. Azért tűrhetetlen, mert nem látnók semmi értelmét ennek a szükségtelen fényüzésnek — pongyolán aranygomb — és mert a jelentőség-nélküli ismétlés egyhangú, monoton, fárasztó hatást tesz. Öntudatos stiliszta el is kerüli a szövégek összecsendülését. Két *-ban*, *-ben*, két *-nak*, *-nek*, nem fér meg egy mondatban (még versben is kellemetlen a könnyű rím), de még a tökéletes rímek is kellemetlenek. Egy ilyen mondat: a *közkatlan* hengere *vízhatlan* — nem a legkellemesebben hat. Prózában egyenesen komikus a váratlanul és ok nélkül fölbukkanó rím. Ezért él vele a *m a k á m a*, amely épen ezt a szokatlanságot használja föl komikumkeltő céljaira: A makáma rímelése — az idegen vagy kakofóniás szavak mellett⁷⁸ — azok közé a nem-gyakori esetek

⁷⁶ Chantierges, 1726; Longue, 1728. stb. — V. ö. H. P. Thieme, *Essai sur l'histoire du vers français*, Paris 1916: 228.

⁷⁷ Thieme, i. m. 234.

⁷⁸ V. ö. Horribilicribrifax: Szeg. Füz. II: 86.

közé tartozik, amikor a hangzás, a fonetikai eszköz a komikumot szolgálja. A komikum körébe tartozik a szójáték is, amely egyik fajtája a próza-rímnek. Komoly versben disszonáns az olcsó szóegyeztetés:

De mit sajnálják? Ő nem sajnálja.
Több a bujánál neki a bája.
Nejének jót tesz...⁷⁹

Komikus hatást keltenek a különböző rímjátékok is (Schütteleim stb.),⁸⁰ valamint az úgynevezett „kínrím“, amely két-tónél több szótagra kiterjed vagy pedig szórendet, értelmet, szóképzést fölforgatva erőszakolja ki a jelentéssel épen ezért konvergenciába soha nem jutó egybehangzást:

De én rozzant szekérrre ülök
Tized magammal (a baki
Trónt nem igénylem) — és repülök,
Hogy a velőmet rázza ki.
(Arany, Ének a pesti ligetről.)

Kínrím-számba vehetjük az idegen szavak rímelését is, különösen, ha magyarul párosul. A rímek nagy mestere, ARANY János nyilván komikus hatásra szánta az ilyen játékot:

És ámbátor
Két prókátor
Minden írást széjjeltur is:
Ilyen ügyről, madárfüttyről
Mítsem tud a Corpus Juris.

Mennél tökéletesebb a rím, annál intellektuálisabb-mesterkétebb díszíték a vers testén. A szatirikus-józan KOZMA Andornak racionális-antiszentimentális lírájára jellemzők az ilyen sorok:

S van ok azóta öröme búra!
Sűrűn kell doktor,
Kőműves, piktör,
Óh, a temérdek reparatúra!⁸¹

⁷⁹ Kozma Andor, Magyar symphoniák, 1924: 81.

⁸⁰ V. ö. Szigetvári Iván; A komikum elmélete, 1911: 326.

⁸¹ Magyar symphoniák, 1924: 80. — Kozmáról v. ö. Vajthó Lászlónak találó mondatát: „A józanság beton-medrét érezzük Kozma méltóságos, de az ihlet nagyobb hullámverése nélkül tova futó költészetének áradata alatt“. (Két költőnemzedék arca, 1935: 14.)

A „tökéletes“ rím nem is mindig ideálja a verselésnek. A túlsok, játékos csengés-bongás ellenkezésbe juthat a komoly tartalommal. Egy példát idézhetnénk erre, épen ARANY Jánosból, aki egy fájdalmas visszaemlékezésben (Harminc év múlva) PETŐFI halálát ezekkel a kifogástalan rímekkel evokálja:

Hanem én, ki veled testben együtt éltem,
Elborulok néha s iszonyodva kérdem:
Vad kozák a láncsát hű szívedbe *tolá?*
Vagy fejszével ütött agyon buta *oláh?*...

Minden kellék meg van itt, amit a stilisztikák a tökéletes rímhez előírnak: grammatikai ellentét (ige ~ főnév) a rímelő szavak között; pontos hangmegfelelés (-olá ~ olá); semmi szórendi erőszak, semmi enjambement. És mégis — lehet, hogy ez csak szubjektív érzés, amiben része van a mai költészet rímellenes ízlésének — a precíz egybevágás mintha nem illene a tragikus szituációhoz. Épen a költemény végén, ahol a fájdalom kulminál: mintha meg sem reszketne a rímfaragó kéz. Talán inkább diszsonanciát várnánk, harmonia helyett. A *tolá* épen nem is a legszerencsésebb szó ezen a helyen, önmagában sem szép és azonfelül rím-gyanús is, hogy egy német műszót használjunk (reimverdächtig). Nem hat természetesen a praet. imp. alak sem, mert a költemény nem erre az archaizáló stílusra van hangolva: három mult-idős igével szemben csak két félmultalak szerepel benne. Vagy talán épen rím és tartalom divergenciájára akarta fölépíteni Arany a hatást?

Irodalmunknak legnagyobb rím-ellenes korszaka: a deákos ízlés, a rímelésben és nem az inverziókban látta a „szó-tsigázás“-t. RÁJNIS József nyilatkozata a rímelésről: „Tsuda, hogy ekkorig-is annyi tudós Magyarok a drága időt illy gyermeki dologra vesztegették“. Rájnis át is írta GYÖNGYÖSI pár sorát fenséges, époszi hexameterbe, megfosztva a barok költőt legbájosabb cífraságaitól...

Vannak ritmusos szövegek, amik elveszítik költőiségüket, ha rímeket aggatunk rájuk. A Biblia nem szorul rím-csöngetyűre. FONTENELLE-nak nagyon igaza volt, amikor kifogásolta hogy nagybátyja, a nagy CORNEILLE rímekben fordította le az *Imitatio Christi*-t: „... je ne trouve point dans la traduction de Corneille le plus grand charme de l'*Imitation de Jésus-Christ*, je

veux dire sa simplicité et sa naïveté. Elle se perd dans la pompe des vers qui était naturelle à Corneille, et crois même qu'absolument la forme de vers lui est contraire".⁸²

*

A rím lelkes hívei a romantikusok és parnassien költők között vannak, akik minden eszközt megragadtak a vers ékesítésére, exotikus szavakat épügy, mint a sorvég bizarrságait.

SAINTE-BEUVE a rím akusztikai szépségeiről lelkes ódát írt,⁸³ amely valósággal a vers egyedüli hangulatkeltő eszközének, a gondolat megszólaltatójának állítja be a rímelést:

Rime, qui donnes leurs sons
 Aux chansons,
 Rime, l'unique harmonie
 Du vers, qui, sans tes accents
 Frémissants,
 Serait muet au génie;
 Rime, écho qui prends la voix
 Du hautbois
 Ou l'éclat de la trompette,
 Dernier adieu d'un ami
 Qu'à'demi
 L'autre ami de loin répète;
 .....
 Ou plutôt, fée au léger
 Voltiger,
 Habile, agile courrière
 Qui mènes le char des vers
 Dans les airs,
 Par deux sillons de lumière!

A rímnek ez az apotheózisa talán nem mindenben fedi a tényeket. Legalább is nem minden költői iskola álláspontját képviseli. Théodore de BANVILLE még mondhatta, hogy „on n'entend dans un vers que le mot qui est à la rime”,⁸⁴ a *vers libre* és a legmodernebb líra megván a rím nélkül is. A mondanivaló fölülkerekedett és a formadíszek lassanként fölöslegessé válnak. Amint ADY Endre mondja: „En voltam az Úr, a vers csak cifra szolgál...”

⁸² Vie de Corneille, 1685.

⁸³ Idézi Guyau i. m. 317.

⁸⁴ Idézi Guyau i. m. 316.

Egy francia kritikus — Guy VALVOR⁸⁵ — már 1885-ben írta, hogy a rím az izlés dekadenciáját jelenti: LAFONTAINE, CHÉNIER, LAMARTINE, MUSSET nem helyeztek súlyt a rímre. Emond SCHERER pedig kijelentette, hogy a *rime riche* megölte a francia költészetet...⁸⁶

A francia és német rímelésnek van egy különleges saját-sága, amivel a magyar nem rendelkezik: az úgynevezett „hím“ és „nő“-rímek és ezek kombinációi. A hím-rím, minthogy erős hangsúllyal fejezi be a sort, más természetű szöveggel konvergál akusztikailag, mint a hosszan-elhalkuló nő-rímek. GRAMMONT (i. m. 360) VERLAINE-ből (Romances sans paroles) idéz „melancholikus“ példákat:

Je devine, à travers un murmure,
Le contour subtil des voix anciennes
Et dans les lueurs musiciennes,
Amour pâle, une aurore future!

*

A rím hangulati értékéről ugyanazt mondhatjuk, amit az ismétlés, refrén, alliteráció esetében is állíthatunk: a szó nem önmagában ad akusztikai benyomást, hanem más szavakhoz való viszonya következtében. A szóismétlésnek egyik tagja önmagában értéktelen; az alliteráló sorozat egy-egy izolált szava semmi evokatív erővel nem kell, hogy bírjon; a refrén állhat akusztikailag kellemetlen, vagy közömbös hangokból is; a rím is csak azért hatásos, mert két tagú és hatása az összecsendülésben áll, függetlenül az egyes tagok fonetikai alkotottságától. (Természetesen a nyelvszépség általános föltételei ezekre is érvényesek.)

Minthogy a rím lényegét két vagy több szó közötti viszony teszi, a rím hatása is ennek a viszornak milyenségétől függ. Erről a hagyományos stilisztikák bőven beszámolnak (asszonáns, tökéletes rím; páros, ölelkező rímelhelyezés stb.). Nagy variációja van itt a különböző „művészi“ hatásoknak, amik nem annyira érzelmekeltők, mint inkább formalisztikus gyönyörűségek. De lehet ebbe a hangjátékba értelmi hangulato-

⁸⁵ La rime, Revue Contemporaine III: 70. — Idézi H. P. Thieme, i. m. 328.

⁸⁶ La rime riche, Le Temps, 19 oct. 1888. — Idézi Thieme, i. m. 330.

kat is belevinni, — a jelentés belekapcsolódása nincs ártalmára az akusztikai hatásnak — például bizonyos humor kifejeződését, amit a rím többszörös ismétlése kelthet megfelelő jelentés-konvergencia segítségével. A négyes rím — mint archaizáló, állandósulása ugyanannak a sorvégnek — határozottan, komikumfokozó célt szolgál PETŐFI szelid, jóakaró ironiájú versében:

Nincs abban sok cifra poétai szépség,
De nagyon annál több igaz magyar épség,
S nagy mértékben aztat bélyegzi elmésség,
Azért is olvasni lelki gyönyörűség.

Más szituációban viszont a négyesrím öregbitheti a történelmi hangulat erejét, mint például ARANY *Török Bálint* c. balladájában, ahol a párosrímek után egyenesen korfestő hatású a váratlanul megjelenő és az akusztikai hatást fokozó, a jelentést mélyítő négyes rím:

Gonosz barát hitszegő tanácsa
Azt a vermet csak ássa, csak ássa,
Ki miatt lesz Budavár bukása,
Török Bálint hálóba jutása.

A rím tehát kifejezhet szituációt is, — *effet par évocation*, amint fentebb már említettük — ami abban áll, hogy asszociatív módon fölidézi irodalmi stílusok emlékét, azt a milieu-t például, amelyben a négyes rímelés szokásban és kedvenc szórakozás volt. Fölidézhet a rím mindenféle hangulatot: annyit és olyanféléit, amit csak a szóhangulat ki tud fejezni, hiszen a rím — a vers legkiemelkedőbb helyén — nem tesz egyebet mint hangsúlyozza a szó hatását. Idegen szó a rímben bizarr és intellektuális csengésű, ami hozzáillik BABITS versének jelentéstartalmához:

nem a seiend, hanem a geltend, ami mindörökre gilt
tisztá és időtlen igazság. — forma — zárt és egyre nyílt

(Nyugtalanság völgye, 1920: 20.)

A dekadens és szimbolista francia költők túlságba is viszik az effajta tudós rímeket, amik csak fokozzák a vers „artisztikus“ könyvélményszerű jellegét, Henri BATAILLE egyik ríme: ...*rhododendrons ~ ramasserons*. Tristan CORBIÈRE még ennél is tudósabb szavakat rakogat a sor végére:

.... Loc-Tudy
 .... lundi
 .... Jésus
 .... Vive .latus!
 .... toison
 .... kyrië-éleison!

Ilyen rímek után nem lehet meglepő, hogy egy paródia-gyűjtemény⁸⁷ ezt a rímkultuszt is kifigurázza. Egy *Platonisme* című utáncat jól eltalálta a szimbolista vers mesterként ékességeit:

La chair de la Femme, argile Extatique,	a
Nos doigts polluants la vont-ils toucher?	b
Non, non, le Désir n'ose effaroucher	b
La Vierge Dormante au fond du triptyque.	a
La chair de la Femme est, comme un Cantique	a
Qui s'enroule autour d'un divin clocher,	b
C'est comme un bouton de fleur de pêcher	b
Échos au Jardin de la nuit Mystique.	a

De lehet a rím kevésbé intellektuális játékkal is konvergenciában és támogathat mélyebb érzelmeket. ADY Endrének van egy szomorú verse, ahol a négyes, szándékosan lomha egyformaság a strófán belül — a keresettség kerülése, perszevé-ráció egy primitív összecsendülésnél, tompa és sokáig tartó visszatérése ugyanannak az ereszkedő ritmusú, kétszótagos elnyúló rímnek — szinte hangbeli illusztrációja, kísérő dallama a fájó, befejezésre nehezen jutó tartalomnak:

Fájnak az Életnek fájásai, fájnak
 S fájnak, orv képei torz, képtelen tájnak,
 Szemembe csatornás könnyeket ma vájnak:
 Szabadulj el Öröm, szabadulj el, Bánat.

.....
 Sohsem kíváncsoztam nagy erdőket nyírni,
 Fájásokat fájón, fájlalva lebírni,
 De szeretek olykor s manapságig írni
 S fájó fájdalommat imígyen kísírni.

(Hát imígyen sírok.)

⁸⁷ G. Vicaire et H. Beauclair, *Les Délivrescences, poèmes décadents d'Adoré Flouquette*, Byzance. 1885; idézi A. Van Bever et P. Léautaud. *Poètes d'aujourd'hui, Morceaux choisis*, 1910, II: 360.

A rím szintén nem a mindermapi beszéd hangulatkeltő eszköze. Ez a hangulat, amint láttuk, lehet tisztán akusztikai, harmonián alapuló, de lehet — a jelentésekkel párosulva — tárgyi természetű is. Maga az a tény, hogy a rímes beszéd különbözik a prózai stílustól, forrása lehet mindakétfajta hangulatnak.

(Folytatjuk.)

(Szeged.)

Zolnai Béla.

Magyar szampó.

1.

(Megjegyzés és fejtegetés VIKÁR BÉLA: A finn szampó magyar visszhangja című értekezéshez.¹)

Ilmatar, a levegő anyja megszülte Väjnämöjnt, ki a vidám, madárdalozó földet műveli és tudását szaporítja. Mikor Joukahajnen huga nem akar felesége lenni, hanem a tengerbe öli magát és különös hallá válik, melyen semmi varázsige nem fog, elhatározza, hogy Pohjola (Északhon, a sötétség hazája) úrnőjének, Louhinak lányát kéri feleségül. Útra kel, de útján a gyűlölködő Joukahajnen bedönti a tengerbe. Väjnämöjnen úszva éri el Pohjolát, hol Louhi veszi gondjaiba. Csakhogy Väjnämöjnen visszavágyik Kalevala tisztásaira:

„Mondd-sza mit vagy fizetendő,
Téged innen haza vinnem,
Hazád földje határára,
Házi fürdöd tájékára?”² — kérdi Louhi.

Väjnämöjnen aranyat, ezüstöt, kalapnyit ajánl, ám Louhi mást kíván:

„Aranyod én nem ohajtom,
Ezüstötöt nem sohajtom;
— — — — —
Ám ha nékem szampót ácsolsz,
Tarkatetöst, ha kovácsolsz
Hattyú tolla tetejéből.

¹ Emlékkönyv Balassa Józsefnek. Bp. 1934. 166 kk.

² Az idézetek Vikár Béla fordításai. — Kalevala. A finn eredetiből fordította Vikár Béla. Bp. MTA kiad. 1909. — 42. o.